

УДК 94.477 : 282

*А. А. Ткачук,**магістр історії Національного університету "Острозька академія"*

НАСТУП РОСІЙСЬКОГО ЦАРАТУ НА РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті порушено проблему боротьби російського уряду проти мережі шкіл на Правобережжі, які утримувало римо-католицьке духовенство. Розглянуто специфіку імперської політики щодо заміни польських католицьких навчальних закладів російськими.

Ключові слова: парафіяльні школи, імператорський указ, навчальний округ, Листопадове повстання, секуляризація, русифікація.

Наступление русского царизма на римско-католическое школьничество на Правобережной Украине в первой половине XIX в.

В статье затронуто проблему борьбы российского правительства против сети школ на Правобережье, которые содержало римско-католическое духовенство. Рассмотрено специфику имперской политики относительно замены польских католических учебных заведений российскими.

Ключевые слова: приходские школы, императорский указ, учебный округ, Ноябрьское восстание, секуляризация, русификация.

The attack of the Russian tsarism on the Roman Catholic schooling in the Right-Bank Ukraine in the first half of the nineteenth century.

The article deals with the problem of the struggle the Russian government's against network of schools on the Right-Bank Ukraine, which kept the Roman Catholic clergy. The specifications of the imperial policy of replacing the polish Catholic educational institutions in Russian ones are considered in the article.

Keywords: parochial schools, the imperial decree, educational district, November uprising, secularization, russification.

При характеристиці освітніх процесів на теренах Правобережної України в нових суспільно-політичних умовах, що склалися після трьох поділів Речі Посполитої, дуже важливим аспектом є висвіт-

лення урядової політики Російської імперії щодо римо-католицького шкільництва. З самого початку встановлення російського панування на колишніх польських територіях імперський уряд прагнув замінити існуючу польську систему світської освіти, якою опікувалось римо-католицьке духовенство, російською. Проте в різні часи на заваді цьому стояли як непослідовність освітньої політики російських монархів, так і сильні польські етноконфесійні впливи в регіоні. Немалий вплив на обмеження польського національного духу на Правобережжі, а як наслідок – і на функціонування римо-католицької шкільної мережі, справила зміна ліберального політичного курсу імператора Олександра I на жорстку централізацію держави з початком правління у 1825 р. імператора Миколи I. Врешті, з початком 30-х рр. XIX ст. у зв'язку з поразкою польського Листопадового повстання російський уряд отримав нагоду ліквідувати римо-католицьке шкільництво.

Проблема боротьби російського царизму проти римо-католицьких навчальних закладів на Правобережжі фрагментарно розроблялася як в дореволюційній, так і в новітній історіографії. Процес ліквідації польського католицького шкільництва розглянуто у монографічних дослідженнях Д. Бовуа [1], О. Буравського [2] (з цією працею, на жаль, ми не мали змоги детально ознайомитись), Л. Заштовта [44], Е. Зваричука [4], В. Павлюка [12], І. Шостак [42], проте в контексті значно ширших проблем. Варті уваги статті О. Буравського [3], Ю. Поліщука [13; 14], А. Святненко [34], Н. Сейко [35], І. Шостак [43], у яких дослідники торкалися різних аспектів проблеми відповідно до поставлених завдань. Цінними, зокрема з фактологічного боку, є праці Е. Крижановського [6], О. Левицького [8, 9], М. Симашкевича [36], написані наприкінці XIX – початку XX ст. Погляди авторів на поставлену проблему коливалися від кон'юнктурного виправдання дій російського уряду до незаангажованої характеристики процесу ліквідації римо-католицьких навчальних закладів.

Незважаючи на значну кількість публікацій, в історіографії відсутній усталений погляд на проблему. Виникають суперечності при з'ясуванні місця римо-католицького духовенства у сфері світської освіти, а також при аналізі причин і передумов, мотивуючих чинників наступу російського уряду на римо-католицькі навчальні заклади, часто опускається прив'язка до загальноімперського внутрішньополітичного курсу тощо. Все це дає нам розуміння того, що поставлена проблема не знайшла свого остаточного вирішення і потребує детальнішого дослідницького розгляду і глибшого аналізу історичних джерел.

Метою статті є характеристика наступу російського царизму на мережу польських навчальних закладів, якими опікувалася Римо-Католицька Церква (РКЦ), та процесу остаточної ліквідації урядом римо-католицького шкільництва на Правобережній Україні.

Джерельну базу дослідження становить комплекс опублікованих законодавчих актів Російської імперії, якими є іменні імператорські, сенатські та міністерські укази та розпорядження, а також височайше затверджені доповіді та статuti, які вміщені у 1-му та 2-му зібраннях “Полного собрания законов Российской империи” [15–33]. Ці офіційні документи дають вичерпне уявлення про напрям освітньої політики Російської імперії щодо римо-католицького шкільництва, а також дають змогу простежити сам процес його офіційної ліквідації. Не менш важливими для дослідження проблеми є неопубліковані документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, зокрема з фондів № 442 (Канцелярія київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора) [38] та № 707 (Канцелярія попечителя Київського освітнього округу) [39–41], а також деякі архівні справи, опубліковані у збірнику “Луцьку 900 років” [10]. Архівні джерела дозволяють простежити ситуацію з ліквідацією польського католицького шкільництва безпосередньо в правобережних губерніях. Завдяки залученню також і джерел особового походження [7], можемо констатувати наявність репрезентативної джерельної бази.

Процес поступової загальноросійської централізації освіти, що розпочався з кінця другого десятиліття XIX ст., особливо позначився на діяльності римо-католицьких парафіяльних та польських середніх школах у “Південно-Західному краї”, адже передбачав русифікацію освітньої системи в імперії та нівелювання “чужих” впливів, якими, власне, були польські етноконфесійні елементи у навчанні та вихованні імператорських підданих. Цей процес значно посилювався і набрав чітких обрисів зі вступом на царський престол Миколи I. Його політику щодо РКЦ та її структур добре ілюструють укази від 10 червня 1830 р. “Про заборону особам греко-російського та уніатського віросповідання наймитувати при католицьких монастирях” [21, с. 510–512], від 15 червня 1830 р. “Про заходи для запобігання самостійних від’їздів римо-католицьких ченців з Росії до Царства Польського” [22, с. 717–722] та від 10 вересня 1830 р. “Про заборону духовенству римо-католицького віросповідання наvertати осіб православного віросповідання у свою віру” [23, с. 27–28]. Причому часто дослідниками вказується, що ці укази служили покаранням духовенству за участь у Листопадовому повстанні 1830–1831 рр. [37, с. 31;

3, с. 2], хоч на той час виступ повстанців ще навіть не почався. Про фатальну роль поразки Листопадового повстання для РКЦ загалом і для її освітньої мережі зокрема мова піде далі. Проте відразу наголошено, що події листопада 1830 р. не були безпосередньою причиною ліквідації польської освітньої мережі і наступу на її головного фундатора – РКЦ; воно послугувало лише приводом до рішучого наступу на польське шкільництво, дозволивши відкинути курс на поступову централізацію і русифікацію освіти в регіоні.

Один з перших урядових заходів з планомірного обмеження самостійності РКЦ на Правобережжі, що стосувався певною мірою її освітньої діяльності, мав місце 1817 р. Головне управління духовними справами іноземних віросповідань (світська установа для контролю над іноземними церквами, утворена 1810 р.) було підпорядковане Міністерству народної освіти, яке стало називатись Міністерством духовних справ та народної освіти [15, с. 814]. Таким чином, становище РКЦ стало визначатися урядовими структурами.

Це спричинило суттєві зміни у сфері народної освіти. На пост міністра освіти було призначено обер-прокурора Святійшого Синоду князя Олександра Голіцина. Царський маніфест про реорганізацію міністерства вимагав, щоб християнське благочестя стало основою правильної освіти [5, с. 160], тобто це заклало підвалини для усунення польського світського характеру освіти у правобережних школах і гімназіях. Безумовно, йшлося про християнські цінності не римо-католицького віросповідання, а російського православ'я. Цей принцип деякою мірою втілювався у створеній з ініціативи міністра духовних справ і народної освіти семінарії для підготовки вчителів парафіяльних шкіл, яка знаходилася при Віленському університеті [17, с. 278–279]. Підвищення ролі священників та збільшення кількості годин на вивчення Закону Божого в школах повинно було стримати вільнодумство серед молоді та обмежити польський вплив з боку католицького духовенства. Однак ці заходи були малоефективними.

До різкіших дій щодо обмеження польського впливу на мережу шкільної освіти західних губерній уряд перейшов 1823 р. після справи “Про написи, виявлені у Віленському університеті”, які мали явну антиросійську спрямованість. Зокрема, 1824 р. з посади куратора Віленського навчального округу, до якого входили правобережні українські губернії, був звільнений А. Чорторійський, якого замінив росіянин М. Новосільцев. Змінився також і міністр освіти. Новопризначений міністр О. Шишков у написаній ним інструкції так визначив основну мету своєї діяльності: виховання повинне стати російським, незважа-

ючи ані на віру, ані на національність учнів і викладачів. Навчання повинно було проводитися російською мовою. З цією метою були внесені значні зміни в навчальні плани шкіл усіх рівнів [13, с. 15; 43, с. 254].

У цей час значно зменшується власне територія Віленського навчального округу. Якщо за куратора А. Чорторійського до округу входили вісім губерній, то за його наступника – шість [18, с. 577]. Відповідно до імператорського указу про новий поділ губерній на навчальні округи спростовується думка дослідниці І. Шостак, про те, що Волинська губернія 31 жовтня 1824 р. відійшла до Харківського округу [42, с. 137]. До цього округу ввійшла з правобережних губерній лише Київська – ще 23 вересня 1818 р. відповідно до окремого указу [16, с. 573]. Отже, ситуація, коли правобережні губернії були об'єднані в один навчальний округ, була кардинально змінена.

Подальші роки показали всю серйозність освітніх реформ російського уряду щодо польського католицького шкільництва у західних губерніях. 1826 р. указом царя Миколи I був утворений Комітет з облаштування навчальних закладів, що діяв протягом 1826–1835 рр. [19, с. 459–460; 5, с. 161–162]. Головним результатом його діяльності став новий “Статут гімназій та училищ повітових та парафіяльних, що перебувають під віданням університетів”, який, проте, не стосувався Віленського навчального округу, а лише Харківського (маються на увазі ті округи, до яких входили правобережні українські губернії). Відповідно до нового статуту, який був оголошений лише 1835 р., парафіяльні училища повинні були навчати дітей з найнижчих станів, повітові училища – дітей купців, ремісників та міщан, котрі не належали до дворянського стану, тоді як діти з дворянських сімей мали навчатися у гімназіях. Вся система освіти була строго підпорядкована Міністерству духовних справ і народної освіти, а освітня діяльність духовенства зведена до мінімуму. Початкове народне шкільництво не обмежувалося строками навчання та віковими рамками учнів, проте суттєво скоротилися навчальні плани цих шкіл [20, с. 1097–1127], що, безумовно, лише негативно позначилося на якості освіти. Такими заходами було остаточно підготовлено ґрунт для ліквідації польської шкільної мережі на Правобережжі, яка, перш за все, заважала російському уряду встановити не лише політичний, але й повний ідеологічний контроль над колишніми землями Речі Посполитої. Не вистачало лише достатнього приводу для втілення в життя цих задумів. Проте незабаром таким приводом стало польське Листопадове повстання 1830–1831 рр., і система освіти, закладена Т. Чацьким і його соратниками на початку XIX ст., була повністю ліквідована.

У листопаді 1830 р. польське населення Російської імперії підняло повстання проти самодержавства, борючись під гаслами відновлення Польщі в кордонах до 1772 р. Через рік уряд жорстко придушив це повстання, і настав період реакції проти польського національного руху. Російська влада спрямувала свій гнів проти РКЦ, як носія польської ідентичності на теренах “Південно-Західного краю” імперії. Російський царизм вважав, що повстання, головним чином, було підготовлене польською школою [13, с. 16], а освітою якраз і опікувалося католицьке духовенство, яке, окрім цього, взяло безпосередню участь у самому повстанні. Втілюючи секуляризаційну реформу (що також готувалася задовго до самого повстання), яка підірвала економічну потугу церкви та узалежнила католицьке духовенство від держави, уряд провів кардинальні організаційні зміни в освітній сфері, що спрямовувалися на повну ліквідацію польської католицької системи освіти, закладеної Т. Чацьким.

Зокрема, 12 січня 1831 р. Волинську та Подільську губернії було виведено зі складу Віленського навчального округу та включено до більш лояльного Харківського [24, с. 14], у складі якого вже перебувала Київська губернія. Проте вже 14 грудня 1832 р. було створено новий навчальний округ – Київський, який сформувався на базі Віленського. До нього перейшли Волинська, Київська, Подільська та Чернігівська губернії, а пізніше – і Полтавська, яку вилучили з Харківського округу. Першим попечителем Київського навчального округу став Єгор Федорович фон Брадке [35; 28, с. 903–904].

З 14 вересня 1831 р. став працювати урядовий Комітет у справах Західних губерній, який спеціально був створений імператором для проведення інтеграційних заходів на приєднаних західних землях. Очолив Комітет виходець з України князь В. Кочубей [3, с. 2]. У питаннях асиміляції польського населення з ним активно співпрацював генерал-губернатор Д.Г. Бібіков. Перевівши всі Правобережні губернії подалі від впливу Віленського університету, 26 жовтня 1831 р. Комітет у справах Західних губерній розглядав питання стану освіти у цих губерніях. Було вирішено запровадити російську мову, як мову викладання, замінити школи католицьких орденів на світські, заборонити домашнє навчання римо-католицьким духовенством [12, с. 127–128].

Наступним кроком Комітету у справах Західних губерній стала підготовка до ослаблення матеріальної залежності шкіл від католицької церкви та польської шляхти. Для цього 3 грудня 1831 р. Комітет затвердив правила конфіскації католицьких монастирів [3, с. 2]. Відповідний указ “Про закриття деяких римо-католицьких мо-

настирів” був оголошений цивільним губернаторам 19 липня 1832 р. [26, с. 507–510], внаслідок чого лише на Волині закрили та передали православній церкві 35 монастирів і 50 костельців [38, арк. 29], а на Поділлі залишилися діючими тільки 6 католицьких монастирів: два чоловічі та чотири жіночі [36, с. 437–438]. Так розпочалася кампанія з ліквідації всіх парафіяльних шкіл та інших училищ, які утримувало католицьке духовенство, адже більшість закритих монастирів та костелів утримували такі школи. Про кількість ліквідованих таким чином шкіл можна судити з архівної справи “Про відкриття світських навчальних закладів замість закритих римо-католицьких” за 1833 р. У Волинській губернії було закрито 29 католицьких монастирів, при яких знаходилися училища, у Подільській – 16 монастирів, і в Київській таких монастирів закрили чотири [39, арк. 45].

Чи не найболючішим ударом по системі римо-католицьких навчальних закладів на Правобережжі стала ліквідація 1 травня 1832 р. Віленського університету – координаційного центру колишнього навчального округу [25, с. 225], та 8 листопада 1833 р. Кременецького ліцею [29, с. 648], якому підпорядковувалися всі заклади нижчого розряду, включно з парафіяльними церковними школами. Так було фактично обезголовлене польське римо-католицьке шкільництво в регіоні.

Остаточо знищувалася мережа католицьких парафіяльних шкіл імператорським указом від 25 липня 1832 р., який ліквідував школи у Волинській та Подільській губерніях через їх негативний вплив на населення за посередництвом католицького духовенства. Указ вимагав запровадження відповідних парафіяльних шкіл при православних церквах та монастирях [27, с. 516–517]. Зокрема, на теренах Поділля постраждало близько 120 парафіяльних шкіл, а залишилися лише школи при монастирях сестер милосердя в містах Теплік і Городку, та й ті в 1836–1838 рр. були підпорядковані дирекції народних училищ [4, с. 32]. Загалом упродовж 1832–1833 рр. було закрито у Правобережних губерніях 245 початкових та середніх навчальних закладів, якими опікувалося римо-католицьке духовенство (В.В. Павлюк вказує число – 248 [12, с. 131]), а 19 тих, які залишилися, повинні були бути реорганізованими за статутом 1828 р. Власне, саме тоді був утворений окремий Київський навчальний округ для правобережних українських губерній. Нова система народної освіти, що опиралася на православ'я, самодержавство і російський націоналізм, повинна була стерти всі сліди впливу колишньої системи освіти, що була вдало організована Т. Чацьким [8, с. 422]. Внаслідок цього на 1840 р. в Київському навчальному окрузі не залишилося жодної католицької

парафіяльної школи колишнього зразка. Натомість там було близько сорока православних парафіяльних шкіл, де число учнів не перевищувало 1200 осіб [44, с. 327].

Ще одним напрямом обмежувальної політики російської адміністрації щодо польського шкільництва став наступ на приватні школи. Ініціатором цього був міністр освіти С. Уваров, який розробив і направив імператору пропозиції, яким чином можна обмежити приватну освіту. Вони були покладені в основу сенатського указу, який побачив світ 28 листопада 1833 р. Суть його зводилася до того, що приватні школи могли відкривати лише благонадійні піддані Російської імперії та діяти вони мали під жорстким контролем міністерства освіти. При цьому офіційний Петербург наполегливо рекомендував власникам приватних шкіл викладати більшість предметів російською мовою [30, с. 707].

Результатом таких заходів стало те, що протягом 1832–1833 рр. майже усі школи при монастирях і костьолах були закриті, а ті, що залишилися, повністю підпорядковувалися світському училищному начальству. Більше того, російська адміністрація чітко визначила, чим вони могли займатися, а саме: вихованням та навчанням бідних і сиріт читанню, письму, арифметики та обов'язковим вивченням російської мови [13, с. 17]. Так, на Поділлі за поданням єпископа Ф. Мацкевича місцеві органи управління дозволили відкрити школу в Ярмолинцях при місцевому костьолі. При цьому уряд поставив такі вимоги: проводити навчання російською мовою; для вивчення залишити лише Закон Божий та необхідні молитви; за навчальним процесом повинен наглядати поліційний урядник [4, с. 32]. Також після 1832 р. деякі парафіяльні школи продовжували працювати нелегально, або ж замість закритих вже шкіл запроваджувалися таємно нові, проте таких було небагато. Це пояснюється як заборонами російської адміністрації, так і відсутністю коштів на утримання таких шкіл, адже більшість католицьких монастирів було закрито, готувалася повна секуляризація церковних маєтків, а поезуїтські фонди та капітали, що призначалися на розвиток освіти, указом від 21 квітня 1834 р. передавалися у відання міністерства фінансів з міністерства освіти [31, с. 311–313]. Тому польські школи, якщо і запроваджувалися, а, зокрема, відомо кілька таких шкіл навіть у 1844 р., то були засновані з ініціативи та за рахунок пожертв польського населення [44, с. 327], мотивація якого зрозуміла – прагнення зберегти власну національну та етноконфесійну ідентичність.

Натомість на Правобережжі стали запроваджуватися нечисленні російські школи та гімназії. Як вже згадувалося, було збережено 19

старих польських навчальних закладів, які, проте, підлягали реорганізації. А до 1838 р. на території краю було відкрито ще 19 нових російських закладів [13, с. 16]. Зокрема, гімназія у Луцьку була заснована після ліквідації Кременецького ліцею у зв'язку з урядовим розпорядженням про відкриття російських гімназій, а її директором 1832 р. попечитель Харківського навчального округу Філат'єв призначив І. Кулжинського [9, с. 78–79]. При гімназії існувала посада інспектора, якому канцелярія Київського навчального округу на початку 1833 р. затвердила інструкцію, яку написав особисто директор І. Кулжинський. Нею встановлювався повний нагляд за процесом навчання та, навіть, за дозвіллям вихованців до найдрібніших деталей [7, с. 4; 42, арк. 1–7]. Це не дивно, адже І. Кулжинський відзначався своєю глибокою неприязню до поляків, і до Т. Чацького зокрема, яка часто переходила у відкриту ненависть [7, с. 3–8]. Право на призначення на посаду інспектора було віддано також директору гімназії. І. Кулжинський згадував, як “ревню” він дотримувався розпорядження про викладання предметів російською мовою. Він примушував католицького священника перекладати навіть катехізис на російську мову, що викликало значне обурення серед духовенства, зокрема, у Луцького біскупа, а також насмішки як польського, так і російського населення [7, 6–11]. Це, звичайно, не могло сприйнятись польською громадою, чиїх дітей було багато серед вихованців. Тому вже наприкінці 1833 р. гімназія була переведена до Клевана через те, що в Луцьку були надто сильні польські та церковні католицькі впливи (адже Луцьк був кафедральним містом), з якими директору гімназії було просто не справитись [9, с. 80]. Проте рівень навчання там, як і в Луцьку, залишався низький, а російські вчителі взагалі не піклувалися про вихованців. Багато громадян забирали своїх синів, щоб навчати їх приватно. Так учинила у 1837 р. Єва Фелінська щодо свого сина Зигмунта, майбутнього католицького архієпископа, який навчався в Клеванській гімназії [11, с. 14].

Варто зазначити також, що були ліквідовані не лише Кременецький ліцей та польські середні училища, а й приватні польські пансіони, де часто вчителями були католицькі духівники. Тільки в одному Кременці таких пансіонів було 23. У Кам'янецькій дієцезії також були закриті всі пансіони при жіночих монастирях, а замість них владою були фінансовані (70 тис. рублів сріблом з, очевидно, секуляризованих церковних маєтків) світські дівочі училища [36, с. 446]. Попри це, Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор Левашов 24 березня 1834 р. просив цивільних губернаторів повторно заборонити приватні пансіони. Натомість була розгорнута кампанія з від-

криття повітової школи в кожному центрі, а разом з тим і русифікація всієї системи освіти [12, с. 130; 1, с. 281]. Так, 5 липня 1834 р. в усі гімназії та училища західних губерній було введено статут 1828 р., нібито у зв'язку з відсутністю належних правил їх управління [32, с. 688]. 16 червня 1835 р. були офіційно затверджені штати для гімназій та повітових училищ Київської, Волинської та Подільської губерній, в які, проте, вводились посади законовчителя римо-католицької віри. Штати повинні були вступити в дію з 1 січня 1836 р. [33, с. 744]. А 31 жовтня 1836 р. Міністерство духовних справ і народної освіти заборонило навчати читати і писати польською мовою у парафіяльних школах. 29 вересня 1837 р., не відступаючись від таких планів русифікації, директорів училищ Волинської губернії було наказано розробити розпорядження про негайне припинення викладання польської мови [42, с. 147–148].

Не менш важливим заходом на шляху русифікації освіти стала кадрова політика уряду. Щоб успішно запровадити російську мову як мову викладання, перш за все, потрібно було усунути поляків і католиків з викладацьких посад. У школах західних губерній у 1830-х рр. була введена заборона приймати на вчительські посади осіб римо-католицького віросповідання, особливо тих, що народилися в цих губерніях. Через постійну нестачу вчительських кадрів цією вимогою нерідко нехтували, тому ще 1839 р. вчителі-католики склали 35% від загальної кількості вчителів. Проте в 40–50-х рр. XIX ст. велика кількість викладачів-поляків була замінена росіянами [44, с. 228–237]. Показовою є справа управління Київського навчального округу про ксьондза Теславського, який змінивши віровизнання на православне та одружившись біля Немирова, влаштувався викладати в Немирівській гімназії. До нього був приставлений наглядач. Проте, коли факти з його минулого стали відомі для загалу, зокрема самим гімназістам, викладача було знято з посади та вислано "подалі від Західних губерній" [40, арк. 1–2].

Впроваджені російським самодержавством заходи потребували постійного нагляду за їх виконанням. Тому генерал-губернатор Подільський і Волинський Д. Бібіков, будучи незадоволеним існуючими до нього умовами нагляду та контролю за навчальними закладами, запровадив нову, принизливу, чисто поліцейську систему нагляду за шкільною мережею. У рапорті луцького городничого генерал-губернатору від 21 вересня 1838 р. про наявність у місті навчальних закладів йдеться, що крім повітового та парафіяльного училищ наявні жіночий пансіон Євгенії Кржижановської, дружини викладача

латини у повітовому училищі, та інститут сестер милосердя. Крім того, при домініканському монастирі викладалися духовні науки для дияконів, субдияконів та кліриків [10, с. 47]. У вказаних повітОВОМУ та парафіяльному училищах навчалося відповідно 141 та 40 учнів [10, с. 47–48]. У 1839 р. ним була видана “Пропозиція про доставку відомостей про усіх настоятелів навчальних закладів, що існують у губерніях, та про тих, які є при католицьких монастирях”, якою він формально наказав усім городничих, поліцмейстерам та іншим поліцейським чином невтомно наглядати за вчителями та учнями і про все помічене доповідати безпосередньо йому, в обхід керівництва освітнім округом. Таким чином, Д. Бібіков фактично керував Київським навчальним округом, хоч чинним попечителем був тоді ще князь С. Давидов [8, с. 423–424; 42, с. 146].

Останнім ударом по діяльності римо-католицьких навчальних закладів стало закриття пансіонів при жіночих монастирях. Замість них владою були відкриті світські дівочі училища. Представлена імператору Миколі I 1843 р. міністрами внутрішніх справ і народної освіти доповідь щодо закриття всіх жіночих навчальних закладів при монастирях ставила крапку в діяльності римо-католицького духовенства в сфері народної освіти [34, с. 54–55]. Принаймні, російська адміністрація була в цьому переконана.

Проте, попри всі заборони, все ж діяли деякі римо-католицькі школи, а також приватні школи, що засновувалися у маєтках польського дворянства. Тому 12 вересня 1844 р. Канцелярія генерал-губернатора розіслала справникам трьох губерній циркуляр з грифом “цілком таємно”, де вимагала надіслати перелік маєтків, у яких діти навчаються польською мовою. У більшості відповідей, які надійшли до поліції, це заперечувалося, хоча й зазначалося, що якийсь десяток заможних родин має невеликі групи осіб, створені почасти з освітньою метою. У них траплялися і селяни, які прислужували у костелах або грали у дворових оркестрах, що їх, як було заведено, утримувала шляхта. 28 листопада 1844 р. генерал-губернатор Д. Бібіков у зв’язку із цими даними надіслав до поліції запит, у якому вимагав роз’яснень. Письмові відповіді на запит мали бути підписані звинувачуваними землевласниками. Проте вони, розуміючи неправомірність своїх дій перед російським урядом, намагалися уникнути відповідальності, навіть відмовлялися підписувати документи російською мовою, якої, нібито, не знали. Д. Бібіков був дуже розлючений таким закидами, адже не вірив полякам. Насамкінець він суворо заборонив відкривати такі школи та навчати дітей польською мовою [1, с. 100–102].

Навіть після таких репресивних заходів російському уряду не вдалося повністю подолати польський католицький вплив на Правобережжі, зокрема в галузі початкової освіти, яка знаходилася в занедбаному стані. Адже про утвердження широкої мережі православних парафіяльних шкіл замість католицьких не доводилося говорити до 1861 р., коли римо-католицькому духовенству вчергове було заборонено відкривати школи та польською мовою навчати дітей [6, с. 246; 14, с. 74].

Таким чином, з кінця другого десятиліття XIX ст. імперський уряд взяв курс на загальноросійську централізацію освітньої системи, що на Правобережжі фактично означало русифікацію існуючого польського шкільництва. Планомірні заходи перейшли у відкритий наступ у зв'язку з поразкою Листопадового повстання, що послужила достатнім приводом до ліквідації польської католицької системи освіти, закладеної Т. Чацьким та його соратниками. Російський уряд провів ряд заходів, спрямованих на заміну польського шкільництва російським та відсторонення римо-католицького духовенства від освітньої діяльності. Перші зміни стосувалися розподілу мережі освіти по навчальних округах, щоб територіально вивести школи з-під польського впливу. Віленський навчальний округ втратив два головні координаційні центри – Віленський університет та Кременецький лицей. Наступними заходами стали ліквідація “зайвих” католицьких монастирів, при більшості з яких знаходилися школи, а також повна ліквідація парафіяльного католицького шкільництва на Правобережжі, внаслідок чого було закрито 245 навчальних закладів. Освіта в краї повністю русифіковувалась, а шкільна мережа повільно відновлювалася за рахунок впровадження відповідних російських шкіл та училищ. Тому деякі польські католицькі школи засновувалися при приватних маєтках польських дворян, а також діяли нелегально парафіяльні школи, які утримувало духовенство. Це штовхало уряд вчергове забороняти відкриття таких шкіл та навчати дітей польською мовою, так само, як і приймати на вчительські посади католиків.

Список використаних джерел та літератури

1. Бовуа, Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа. – К. : Фенікс, 1996. – 416 с.
2. Буравський, О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. Буравський. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 451 с.
3. Буравський, О. Римо-католицьке духовенство Правобережної України в умовах репресивної політики російського самодержавства в 30-х

рр. XIX ст. [Електронний ресурс] / О. Буравський // Українське релігійнознавство. – 2010. – № 54. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44067>.

4. Зваричук, Е. Єпископи Подільської римо-католицької дієцезії (кінець XVIII – середина XIX ст.) / Е. Зваричук. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2007. – 64 с.

5. История педагогики: Учебное пособие для педагогических университетов: В 2-х книгах / Под ред. академика РАО А.И. Пискунова. – М. : ТЦ “Сфера”, 1997. – Кн. 2: С XVII в. до середины XX в. – 304 с.

6. Крыжановский, Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов / Е. Крыжановский // Киевская Старина. – 1882. – № 1. – С. 262–300; 441–478.

7. Кульжинский, И. Г. Воспоминания о Волини / И. Г. Кульжинский // Вестник Западной России. – Вильна, 1865. – Кн.1–2. – С. 1–12.

8. Левицкий, О. Из жизни учебных заведений Юго-западного края в 1840-х годах / О. Левицкий // Киевская Старина. – 1906. – № 92. – С. 421–432.

9. Левицкий, О. Из жизни учебных заведений Юго-западного края в 1840-х годах / О. Левицкий // Киевская Старина. – 1906. – № 93. – С. 72–87.

10. Луцьку 900 років: 1085–1985 / Збірник документів і матеріалів / Упор. В.А. Наконечний (старший упорядник) та ін. – К. : Наукова думка, 1985. – 368 с.

11. Михайлина Алекса С. RM. Слуга Божий архієпископ Зигмунт-Щенський Фелінський / С. Михайлина Алекса RM. – Білий-Дунаєць ; Острог : Воляння з Волині, 1999. – 110 с.

12. Павлюк, В. В. Магнаторія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у XIX ст. / В. В. Павлюк. – Острог : НаУОА, 2000. – 254 с.

13. Поліщук, Ю. М. Боротьба царизму проти польського шкільництва у Правобережній Україні та заміна його на російську систему освіти (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Ю. М. Поліщук // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2007. – Вип. 33. – С. 6–21.

14. Поліщук, Ю. М. Етноконфесійна політика російського царизму в Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. М. Поліщук // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 71–76.

15. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – Собрание 1-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 34 (1817). – № 27.106. – С. 814–834.

16. ПСЗРИ. – Собрание 1-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 35 (1818). – № 27.542. – С. 573.

17. ПСЗРИ. – Собрание 1-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 35 (1819). – № 27.875. – С. 278–280.

18. ПСЗРИ. – Собрание 1-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 39 (1824). – № 30.102. – С. 577.

19. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 1 (12 декабря 1825–1826). – № 338. – С. 459–460.

20. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 3 (1828). – № 2502. – С. 1097–1127.

21. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1831. – Т. 5 (1830). – Ч. 1. – № 3707. – С. 510–512.

22. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1831. – Т. 5 (1830). – Ч. 1. – № 3794. – С. 717–722.

23. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1831. – Т. 5 (1830). – Ч. 2. – № 3908. – С. 27–28.

24. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1832. – Т. 6 (1831). – Ч. 1. – № 4251. – С. 14.

25. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5317. – С. 225.

26. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5506. – С. 507–510.

27. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5518. – С. 516–517.

28. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5825. – С. 903–904.

29. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1834. – Т. 8 (1833). – Ч. 1. – № 6558. – С. 648.

30. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1834. – Т. 8 (1833). – Ч. 1. – № 6593. – С. 707.

31. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1835. – Т. 9 (1834). – Ч. 1. – № 7012. – С. 311–313.

32. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1835. – Т. 9 (1834). – Ч. 1. – № 7250. – С. 688.

33. ПСЗРИ. – Собрание 2-е. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1836. – Т. 10 (1835). – Ч. 1. – № 8243. – С. 744.

34. Святненко А. Греко-католицька й римо-католицька церкви в освітній політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. Святненко // Київська старовина. – 2009. – № 5–6 (339–340). – С. 48–60.

35. Сейко Н.А. Київський навчальний округ як осередок добродійної діяльності у сфері освіти XIX – поч. XX ст. [Електронний ресурс] / Н.А. Сейко. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/4592/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%B1%D0%B5%D1%85.pdf.

36. Симашкевич, М. Римское католичество и его иерархия в Подолии / М. Симашкевич. – Каменец-Подольск : Типография Подольского губернского управления, 1872. – 528 с.

37. Хитровська, Ю. В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX століття [Електронний ресурс] / Ю. В. Хитровська. – С. 26–42. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Si/2010_30/Hutrovska.pdf.

38. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442 (Канцелярія київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора), оп. 1, спр. 1594, 136 арк.

39. ЦДІАК України, Ф. 707 (Канцелярія попечителя Київського освітнього округу), оп. 1, спр. 732, 222 арк.

40. ЦДІАК України, Ф. 707, оп. 261, спр. 11, 2 арк.

41. ЦДІАК України, Ф. 707, оп. 1, спр. 714, 49 арк.

42. Шостак, І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / І. В. Шостак. – Білий-Дунаєць ; Острог : Воляння з Волині, 2005. – 200 с.

43. Шостак, І. В. Освітня діяльність римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської дієцезії у першій половині XIX ст. / І. В. Шостак // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2004. – Вип. 4: На пошану проф. М.П. Ковальського. – С. 252–261.

44. Zasztowt, L. Kresy 1832–1864: Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczypospolitej / L. Zasztowt. – Warszawa : Instytut Historii Nauki PAN, 1997. – 452 s.